DOSIJE O MIHAILU ĐURIĆU

Jovica Trkulja
Pravni fakultet
Beograd

OSUDA I IZGON MIHAILA ĐURIĆA

1. – Mihailo Đurić je rođen 22. avgusta 1925. godine. Studirao je pravo, filozofiju i klasičnu filologiju na Pravnom fakultetu i Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu. Doktorirao je 1954. godine tezom ,,Ideja prirodnog prava kod grčkih sofista". Iste godine je na beogradskom Pravnom fakultetu izabran za asistenta, gde je potom biran za docenta 1957, za vanrednog profesora 1964. i za redovnog profesora 1969. godine. Godine 1972. osuđen je na devet meseci strogog zatvora, zbog kritike ustavnih amandmana 1971. godine, zbog čega je izgubio radno mesto na Fakultetu. Svoj naučni rad je produžio u Institutu društvenih nauka u Beogradu od 1974. do 1990. godine, radeći kao naučni savetnik. Godine 1990. vraća se na Pravni fakultet, gde je naredne, 1991. godine, penzionisan.

Na Pravnom fakultetu je držao predavanja iz istorije političkih teorija, sociologije, teorije države i prava i metodologije društvenih nauka. Pored nastave na opštem kursu, redovno je izvodio i nastavu na posebnim kursevima za poslediplomske studije. Držao je predavanja na mnogim fakultetima u Jugoslaviji (Sarajevu, Zagrebu, Nišu, Beogradu) i kao gostujući profesor na univerzitetima u Beču (1975/76), Zapadnom Berlinu (1977/78) i Augzburgu (1982) i drugim nemačkim i austrijskim univerzitetima. Takođe je držao predavanja na sastancima stručnih društava, na narodnim univerzitetima i studentskim tribinama kako u Beogradu tako i izvan njega. Učestvovao je s uspehom na mnogobrojnim naučnim skupovima u zemlji i inostranstvu.

Bio je član Saveta redakcije časopisa *Praxis*, član Upravnog odbora Korčulanske letnje škole, Upravnog odbora Srpske književne zadruge, direktor redovnih godišnjih kurseva o Ničeovoj filozofiji u Međuuniverzitetskom centru u Dubrovniku, pokretač i glavni urednik časopisa *Filozofski godišnjak*. Redovni je član Srpske akademije nauka i umetnosti i Evropske akademije nauka i umetnosti u Salcburgu. Dobitnik je Oktobarske nagrade grada Beograda za 1990. godinu.

Svoj naučni i filozofski rad Mihailo Đurić je usmerio u početku na istoriju političke filozofije, sociologiju i metodologiju društvenih nauka, a potom se usredsredio na fundamentalne probleme filozofije.

Kao naučnik i filozof, Đurić je veoma plodan. Delujući u širokom vremenskom razdolju od pola veka, objavio je do sada trinaest knjiga, na stotine članaka, rasprava i priloga u domaćim i stranim časopisima. Priredio je desetak zbornika. Do sada je objavio sledeće knjige: *Ideja prirodnog prava kod grčkih sofista* (Beograd, 1958), *Problemi sociološkog metoda* (Beograd, 1962), *Sociologija Maksa Vebera* (Zagreb, 1964), *Humanizam kao politički ideal* (Beograd, 1972), *Mythos, Wissenschaft, Ideologie* (Amsterdam, 1979), *Utopija izmene sveta* (Beograd, 1979), *Niče i metafizika* (Beograd, 1984), *Nietscshe und die Metaphysik* (Berlin/New York, 1985), *Izazov nihilizma* (Beograd, 1986), *Putevi ka Ničeu: prilozi filozofiji budućnosti* (Beograd, 1992), *Iskustvo razlike: suočavanja s vremenom* (Beograd, 1994), *O potrebi filozofije danas: filozofija između Istoka i Zapada* (Novi Sad, 1999), *Krhko ljudsko dobro: aktuelnost Aristotelove praktičke filozofije* (Beograd, 2002).

U ovim knjigama došla je do izraza Đurićeva izuzetna erudicija, dobro poznavanje predmeta o kome piše, dosledna i celovita sopstvena misao o svetu u kome živimo. Svi njegovi radovi su izraz autentične filozofske egzistencije koja izvire iz potrebe za istinom, iz otvorenosti za nju i nepokolebljive spremnosti da joj se služi. U njima je Đurić izlazio u susret prešnoj životnoj potrebi suočavanja sa izazovima našeg vremena, da se traga za odgovorima na presudna pitanja, te da u tom dubinskom a ne površnom smislu „svoje vreme mislima obuhvati“ (Hegel).[1]

Kao nastavnik i predavač, Đurić je veoma savestan i sistematičan; njegova predavanja su uvek dobro pripremljena i na velikoj su visini, tako da predstavljaju lepe primere naučničke besede. Prilikom njegovog izbora za redovnog profesora, Komisija za izbor je konstatovala da je „Đurić odličan nastavnik i značajni naučni radnik. On istoriju političkih i društvenih učenja obrađuje u širem okviru opšte sociološke pa i filozofske problematike, što njegov rad uzdiže na značajnu visinu – to prestaje biti usko i samo stručan, suh posao i postaje jedna društvena delatnost koja kritički posmatra današnje društvo i čoveka i predlaže izlaz borbom za novo društvo i čoveka“.[2]

---

1 Danilo Basta, „Mihailo Đurić – nacrt za misaoni portret“, *Bagdala*, br. 342–343, 1987, sr. 4–5.

2 Izveštaj Komisije za izbor redovnog profesora Pravnog fakultata u Beogradu za predmet Istorija političkih teorija, 20. maja 1969. Izveštaj su potpisali: dr Nikola Stjepanović, red. profesor, dr Radomir Lukić, red. profesor, dr Milan Milutinović, red. profesor, i dr Vuko Pavićević, red. profesor.

Njegova predavanja, javne istupe i tekstove krasi elegantan stil i precizan jezik koji ga svrstava u dostojne sledbenike beogradskog stila, čiji je rodonačelnik u pravu Slobodan Jovanović. Đurić spada u vrhunske besednike i stiliste, koji se svakom svojom rečju i svakim svojim retkom trudi da svojim mislima i idejama dade primeren i skladan jezički okvir, da njihov unutrašnji sklad i misaonu lepotu izrazi na tako jasan, sređen, elegantan, lep način. Takav odnos prema jeziku izraz je samosvesti da je ,,jezik uporište i zalog našeg postojanja. Izvan jezika niti bivstvujemo, niti možemo bivstvovati, svejedno da li kao pojedinci ili kao narod". (D. Basta).

2. – Đurićeva sjajna univerzitetska i naučna karijera surovo je prekinuta početkom sedamdesetih godina, kada je on postao politička žrtva tadašnjeg autoritarnog režima. Naime, u vreme donošenja Ustavnih amandmana na Ustav SFRJ iz 1963. godine, Sekcija Udruženja univerzitetskih nastavnika Pravnog fakulteta u Beogradu je 18, 19. i 22. marta 1971. godine organizovala javnu diskusiju o predloženim promenama Ustava. Ustavnim amandmanima je, između ostalog, bilo predviđeno slabljenje federacije i jačanje samostalnosti republika.

Pozivajući na javnu diskusiju, tadašnji politički faktori su obećali da će rasprava biti objavljena, uz punu slobodu vlastitog mišljenja. Nastavnici Pravnog fakulteta u Beogradu su se odazvali pozivu. Diskusija je vođena u vreme i u okviru proklamovane javne rasprave, u prisustvu unapred pozvanih predstavnika niza državnih organa, javnih službi i društvenih organizacija. U toj akademskoj raspravi učestvovalo je 28 nastavnika i saradnika, koji su u duhu slobodarskih tradicija i poštovanja slobode naučne misli izlagali svoje stavove i u određenoj meri vršili kritičke analize pojedinih tekstova amandmana. Pri tome, oni su se rukovodili načelom po kojem profesionalna i moralna dužnost inteligencije nije u tome da povlađuje i podanički saginje glavu, nego da smelo postavlja nove zahteve i nova merila pravde i slobode, da opšti interes ističe iznad interesa promenljive i prolazne politike.

U prilogu pod naslovom ,,Smišljene smutnje" profesor Đurić je veoma oštro kritikovao smisao i karakter predloženih ustavnih promena i ukazao na pogubne posledice koje će one imati na sudbinu jugoslovenske države i srpskog naroda. ,,Treba biti načisto s tim da je Jugoslavija već danas gotovo samo geografski pojam, budući da se na njenom tlu ili, tačnije, na njenim razvalinama, i to pod maskom doslednog razvijanja ravnopravnosti između naroda koji u njoj žive, uspostavlja nekoliko samostalnih, nezavisnih, čak međusobno suprotstavljenih nacionalnih država. To je činjenica kojoj treba smelo pogledati u oči".[3]

3 Mihailo Đurić, ,,Smišljene smutnje", *Iskustvo razlike: Suočavanja s vremenom*, Tersit i BIGZ, Beograd, 1994, str. 13.

Govoreći iz perspektive jednog izrazito humanističkog shvatanja, iz duboke zabrinutosti za sudbinu čoveka na jugoslovenskom tlu, on je nastojao da razobliči nacionalističku zaslepljenost i podivljalost, koja je u ono vreme ugrožavala sam opstanak Jugoslavije, i da na primeru srpskog naroda ukaže na njenu apsurdnost. Tvrdio je ,,da je tužno i žalosno što je nacionalno pitanje kod nas tako naglo izbilo u prvi plan, potiskujući u pozadinu sva druga pitanja, što je pitanje nacionalnog i državnog razgraničavanja postalo kod nas tako aktuelno i sudbonosno"[4]. Odbio je ,,da prihvati(m) nacionalno i državno opredeljenje kao osnovno, najvažnije, najsuštastvenije ljudsko opredeljenje. Ni nacionalno pitanje ni pitanje osnivanja države nemaju više epohalnu važnost. To nisu bitna pitanja našeg vremena, uprkos tome što ih jedno zlosrećno nastrojenje tako uporno povampiruje u našem prostoru"[5]. Smatrao je da je otvoreno i slobodno raspravljanje o svim društvenim pitanjima najviši društveni imperativ i najpreča potreba svakog društva.

Đurićeva diskusija i izlaganje većine učesnika u raspravi o ustavnim promenama bili su prožeti nastojanjem da se doprinese kritičkom preispitivanju ključnih pitanja našeg pravnog sistema i državne organizacije. Oni su se odvažili da jasno i odrešito kažu svoju reč i svoje mišljenje o pojavama koje se ne tiču samo njihove kože, nego zadiru u zajedničku stvar tadašnjih i budućih generacija ove zemlje. Nastojali su da održe i podignu duhovnu samosvest naroda bačenog u maticu društvene krize, u vrtlog smutnog vremena.

Cela diskusija objavljena je u fakultetskom časopisu *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu,* kako bi savezni predstavnici dobili što više materijala za konačnu izradu ustavnih amandmana.[6] Međutim, nekoliko izlaganja je bilo ocenjeno kao politički sporno, zbog čega je okružni javni tužilac doneo rešenje o privremenoj zabrani rasturanja časopisa ,,zbog napisa kojima se iznose alarmantna tvrđenja, a kojima se izaziva uznemirenje građana – čime je povređen član 52. stav 1. tačka 2. Zakona o štampi i drugim vidovima informisanja". U pitanju su bili, pored Đurićevog izlaganja, prilozi Koste Čavoškog ,,Ustavnost i pravo veta", Stevana Đorđevića ,,O izboru predsednika republike po amandmanu XXXVI" i Andrije Gamsa ,,Koncepcija amandmana: istorijski promašaj – naučna zbrka".[7]

Po predlogu Okružnog javnog tužilaštva u Beogrdu od 17. maja 1971. godine, kojim je traženo da se osnaži privremeno rešenje o zabrani

4 Mihailo Đurić, ,,Odbrana pred sudom", *Iskustvo razlike: Suočavanja s vremenom,* str. 24.

5 Mihailo Đurić, ,,Smišljene smutnje", *op. cit.*, str. 13.

6 *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, br. 3/1971.

7 Dragaš Denković, ,,Prilog proučavanju uloge profesora Pravnog fakulteta u borbi za slobodu naučne misli", *Naučno nasleđe Pravnog fakulteta u Beogradu od 1841. do 1941*, Pravni fakultet u Beogradu, Beograd, 1994, str. 38–40.

časopisa *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu* br. 3 od 1971. godine, Okružni sud u Beogrdu na dan 20. maja 1971. godine doneo je rešenje kojim odbija predlog Okružnog javnog tužilaštva u Beogradu da se osnaži njegovo rešenje od 17. maja 1971. g. o privremenoj zabrani navedenog broja *Anala*. Međutim, Vrhovni sud Srbije preinačio je rešenje Okružnog suda u Beogradu od 20. maja 1971. i zabranio rasturanje *Anala Pravnog fakultata u Beogradu* br. 3/maj-jun 1971, s tim da se ,,svi primerci zabranjenog časopisa oduzimaju... i imaju se uništiti putem industrijske prerade".[8]

Potom je sledila društvena i politička presija, koja se završila udaljavanjem jednog broja nastavnika iz nastave, odnosno sa Fakulteta. Ipak, najveća žrtva bio je Mihailo Đurić. Presudom Okružnog suda u Beogradu, na dan 17. jula 1972. godine osuđen je na kaznu strogog zatvora u trajanju od dve godine zbog krivičnog dela neprijateljske propagande iz čl 118 st. 1 KZ. Sud je odbio predlog da se prema optuženom izrekne mera bezbednosti zabrane javnog istupanja.[9] Vrhovni sud Srbije rešavao je o žalbi branioca optuženog izjavljenoj protiv presude Okružnog suda u Beogradau K. 555/72 od 17. jula 1972. godine. Tom prilikom je 4. januara 1973. godine doneo presudu kojom se preinačuje presuda Okružnog suda samo u pogledu odluke o kazni, tako što se optuženi Mihailo Đurić za krivično delo neprijateljske propagande iz čl. 118. st. 1 KZ, za koje je oglašen krivim prvostepenom presudom, osuđuje na kaznu zatvora u trajanju od devet meseci.

Tako je profesor Đurić zbog svoje dosledne borbe za istinu, pravdu i vladavinu prava, zbog čvrste vere u slobodu mišljenja, govora i intelektualnog stvaralaštva – osuđen na robiju. Čovek koji je u hrabrosti za

8 *Isto*, str. 38

9 Presuda Okružnog suda u Beogradu, K.br. 555/72. U obrazloženju presude, pored ostalog, stoji: ,,Prilikom odmeravanja kazne optuženom za učinjeno delo ovaj sud je imao u vidu da on ranije nije osuđivan, da je porodičan i otac dvoje dece, kao i da je aktivno učestvovao u Narodnooslobodilačkoj borbi. S druge strane, imao je u vidu da je on kao naučni radnik i profesor Univerziteta govorom na javnom skupu i objavljivanjem inkriminisanih članaka neprijateljski delovao protiv našeg društvenog i državnog uređenja potstičući i pozivajući na razbijanje bratstva i jedinstva naših naroda, odnosno najvećoj tekovini naše revolucije, kao i da je zlonamerno i neistinito iznosio društvenopolitičke prilike u našoj zemlji. Ovakva njegova delatnost mogla je imati i dovesti do teških posledica. Samo energičnom akcijom Saveza komunista i svih radnih ljudi do takvih posledica nije došlo. Obzirom na napred navedeno ovaj sud je optuženom za učinjeno delo odmerio kaznu kao u izreci, jer smatra da je samo ovakva kazna adekvatna težini učinjenog dela, kao i da se blažom kaznom ne bi mogla u ovom slučaju ostvariti svrha kažnjavanja iz čl. 3 KZ".

istinu video najviši izraz ljudskog dostojanstva, profesor koji je svoje studente učio da je ljubav prema istini i pravdi najveća strast ljudskog uma, te da je prisustvo autonomnog kritičkog intelektualca u modernom polisu ključ demokratije – našao se u zloglasnom zatvoru u Požarevcu.

Sa Đurićevim odlaskom u tamnicu, utamničeni su vidici i putevi ka modernoj i demokratskoj Srbiji, uskraćena joj je mogućnost uključivanja u zajednicu prosvećenih naroda. Otpočelo je gušenje intelektualne i društvene svesti, pretvaranje građana u podanike. Uprkos činjenici da je svojim govorom proročasnki ukazao na pogubne posledice ustavnih promena, koje su kasnija zbivanja potvrdila, profesor Đurić je kaznu od devet meseci strogog zatvora izdržao u celosti.

3. – Presudom Okružnog suda u Beogradu Mihailo Đurić je osuđen zbog krivičnog dela neprijateljske propagande iz člana 118 KZ. Reč je dakle o čuvenom članu 118, kasnije 133 KZ, koji je inkriminisao delikt mišljenja, po kome su za svoja uverenja, stavove, opredeljenja i druge tvorevine duha, pred sudovima SFR Jugoslavije, odgovarali mnogi naučnici, filozofi, pisci, novinari, političari, glumci, intelektualci, sveštenici svih konfesija, kao i obični ljudi.

Suđenje profesoru Đuriću predstavlja školski primer, paradigmu montiranih sudskih procesa za delikt mišljenja u Brozovom autoritarnom poretku. Sekcija Pravnog fakulteta Udruženja univerzitetskih nastavnika i drugih naučnih radnika Srbije organizovala je na Parvnom fakultetu u Beogradu javnu diskusiju o nacrtu ustavnih amandmana. Kao član Sekcije, redovni profesor Pravnog fakulteta i istaknuti naučni radnik, Mihailo Đurić pozvan je da učestvuje u ovoj javnoj diskusiji, što je on prihvatio i u akademskoj raspravi izneo svoje mišljenje o amandmanima, uz kritički osvrt na nacrt ustavnih promena u celini, a posebno na pojedine amandmane. Prema tome, Mihailo Đurić je govorio kao naučnik na naučnom skupu koji je organizovalo naučno udruženje u okviru visoke naučne institucije. Na ovaj skup Đurić je pozvan kao kompetentan stručnjak za temu koja je bila predmet rasprave.

Sve ovo potpuno isključuje primenu bilo koje odredbe krivičnog zakona ili bilo kog drugog zakona ili neke druge represivne mere. Javna reč jednog naučnika na naučnom skupu u organizaciji naučne institucije može se kritikovati, osporavati, potpuno diskreditovati i odbaciti samo snagom argumenata, ubedljivošću i utemeljenošću drugačijeg stava, kao i primenom novog i efikasnijeg naučnog metoda. Međutim, protiv profesora Đurića primenjena je prinuda, krivični zakon, sud, suđenje, zatvor, što za pravnu državu predstavlja nonsens, koji vrlo uverljivo pokazuje nakaznu, neljudsku i zločinačku prirodu svakog autoritarnog poretka i totalitarizma.

Da bi se u potpunosti shvatili svi aspekti političkog montiranog procesa profesoru Đuriću za delikt mišljenja, neophodno je imati u vidu političku situaciju u Jugoslaviji u proleće 1971. godine, kada je održana javna rasprava o ustavnim amandmanima na Pravnom fakultetu, i u leto 1972. godine, kada je profesor Đurić osuđen na 2 godine zatovora. U proleće 1971. godine odvijalo se takozvano Hrvatsko proleće ili ,,masovni pokret" – ,,maspok" u Zagrebu i u celoj Hrvatskoj. Na čelu tog pokreta bili su lideri Saveza komunista Hrvatske koje su podržavali Tito i Bakarić. Taj pokret je imao snažno izražen nacionalistički naboj i u velikoj meri karakterisao ga je separatizam. Primera radi, postavljani su i zahtevi za osamostaljenje Hrvatske, za njen prijem u OUN i slično.

Taj hrvatski ,,maspok" i snažna podrška koju je imao kod Josipa Broza Tita u velikoj meri su iritirali profesora Đurića i on je svoje stavove maksimalno zaoštrio da bi parirao tom izrazito nacionalističkom i separatističkom pokretu u Hrvatskoj. Međutim, politička situacija se u leto 1972. godine, kada je održano suđenje profesoru Đuriću, dijametralno promenila. Tito nije uspeo da dobije međunarodnu podršku (po svemu sudeći SAD) za nastavak Hrvatskog proleća, pa ga je iznenada i bez milosti prekinuo na samom kraju 1971. godine. Pošto je to bio brutalan obračun sa nosiocima pokreta u Hrvatskoj, koji je dugo vremena podržavao, Tito je morao da primeni svoj čuveni paritet i da sličan politički obračun napravi i u Srbiji sa srpskim rukovodstvom, što je i uradio u oktobru 1972. godine.

Kada se održavalo suđenje profesoru Đuriću, obračun sa sprskim političarima Markom Nikezićem, Latinkom Perović i njihovim saradnicima uveliko je počeo, pa je Đurićevo suđenje trebalo da pokaže da nacionalizma ima i u Srbiji, a ne samo u Hrvatskoj. Poznato je da je Tito vodio računa o paritetu i da je stalno balansirao između međusobno suprotstavljenih nacija u zajedničkoj državi SFRJ. Dakle, pored rigidne nepravne (partijske) države i birokratskog, autoritarnog režima, koji su sankcionisali delikt mišljenja, Mihailo Đurić je bio žrtva i Titovog obračuna sa hrvatskim i srpskim rukovodstvom tokom 1971. i 1972. godine.

4. – Neposredno posle izricanja presude, sedmoro nastavnika Pravnog fakulteta (prof. dr Andrija Gams, prof. dr Ružica Guzina, prof. dr Stevan Vračar, doc. dr Branislava Jojić, dr Aleksandar Stojanović asistenti Danilo Basta i Vojislav Koštunica) potpisalo je krajem januara 1973. godine molbu za pomilovanje profesora Đurića. Odlučnom akcijom partijske organizacije Pravnog fakulteta, na čelu sa sekretarom dr Momčilom Kurdulijom i njegovim političkim mentorima iz komitetske zavetrine i fakultetskim trabantima, dalje potpisivnje ove peticije je sprečeno. Pot-

pisnici peticije su partijski i disciplinski kažnjeni i odstranjeni iz nastave. Andrija Gams je prevremeno penzionisan, a Vojislav Koštunica je morao da napusti Fakultet i pređe u Institut društvenih nauka. Ubrzo posle toga, na konkursu za ponovni izbor Kosta Čavoški nije izabran zbog moralno-političke nepodobnosti, a Aleksandar Stojanović nije izabran zbog navodne ,,stručne nepodobnosti".

Bilo je to vreme kada kritičko preispitivanje teorijskih shvatanja i njihovo korigovanje nije ostvarivano u akademskoj sredini u krugu stručnjaka, pred sudom nauke, već pred krivično-sudskim većem, u sudskoj dvorani i na partijskim konferencijma. Prebačene na teren diskusija u Savezu komunista i podvrgnute staljinističkom principu demokrtskog centralizma – naučne rasprave su neretko završavane političkom osudom, koju su pratile dobro poznate forme udaljavanja iz nastave i sa fakulteta. To je bilo vreme kada je beogradski Pravni fakultet etiketiran i diskreditovan, vreme nepojmljivih pritisaka kojima se atakovalo na autonomiju i integritet fakulteta, što je stvorilo nepovoljnu konstelaciju odnosa na samom fakultetu, atmosferu straha i progona.[10] Kulturni i javni život postao je tada prepun ,,slučajeva", sudskih procesa, zabrana, političkih diskvalifikacija, crnih lista, spiskova podobnih i nepodobnih itd. Produbljen je jaz između oficijelne državne politike i nepoželjne autonomne kritičke nauke, što je sasvim izvesno označilo početak kraja rudimentarnih sloboda i kulturne demokratije.

Osuda i izgon Mihaila Đurića zbog prestupa mišljenja zadirali su u samu srž moralne savesti i duhovnog zdravlja našeg društva. Oni su potvrda bezumlja oholih vlastodržaca i njihovih ratničkih pohoda na institucijie kulture. Istovremeno, to je bio i znak besa, nesigurnosti, bolesti i slepila toga poretka koji je takvim ponašanjem sebi samom odredio moralnu osudu pred istorijom.

Sa današnje distance, ,,slučaj profesora Đurića" se prikazuje kao paradigma sa tragičnim posledicama kako za dalji razvoj nauke i filozofije, tako i za duhovno zdravlje i intelektulani rad u celini Srbije krajem XX veka. Obistinile su se Đurićeve reči koje je mimo pravila sudskog postupka uputio svojim sudijama: ,,Ovo suđenje nije samo moja stvar i ne tiče se samo mene lično. Njegovo pokretanje i održavanje imaju mnogo širi društveni značaj. Utoliko presuda koju će ovaj sud doneti neće pogoditi samo mene. Ona će odlučiti o sudbini jednog velikog načela

10 Up. ,,Stavovi Nastavno-naučnog veća Pravnog fakulteta u Beogradu povodom odluke o vraćanju u nastavu nastavnika koji su odstranjeni sa Fakulteta sedamdesetih godina". (Zapisnik sa XXII sednice Nastavno-naučnog veća Pravnog fakulteta u Beogradu, održane 16. oktobra 1989. god.).

koje u hrabrosti za istinu vidi najviši izraz ljudskog dostojanstva i najjaču potvrdu društvenog angažovanja, pa će, prema tome, ta presuda uticati i na životne izglede mojih đaka kod kojih sam toliko godina nastojao da probudim ljubav prema istini kao najvećoj strasti uma ili, što je jedno te isto, ljubav prema pravdi kao najvažnijoj odrednici karaktera“[11].

Egzekutori ovih progona i čistki na Pravnom fakultetu u Beogradu – brojne ravnodušne i ambiciozno disciplinovane kolege i studenti – dobili su aplauze i doživeli ekspresnu profesionalnu i političku promociju u državno-partijskoj i univerzitetskoj hijerarhiji, u diplomatiji, u međunarodnopravnim forumima za ljudska prava. Izneveravajući moralni i intelektualni etos naučnika i profesora, oni su prihvatili podanički odnos intelektualnih vazala i lakeja političkih moćnika.

Pravni fakultet je imao ne male koristi od uklanjanja više svojih članova sedamdesetih godina. Dodeljena mu je prestižna Vukova nagrada, otvorena su brojna odeljenja Fakulteta po gradovima Srbije, dograđena je zgrada Fakulteta, obezbeđena solidna finansijska podrška.

5. – Sedamnaest godina posle ovih tragičnih zbivanja otpočeo je u Srbiji proces tzv. demokratizacije. Otpočelo je mučno skidanje mračnih velova ispod kojih su decenijama skrivana brojna kukavičja jaja i paranoje ideološkog čistunstva. Na svetlo dana izašla je činjenica da su reči profesora Đurića 1971. godine bile proročanske.

Stoga je Pravni fakultet, posle dve decenije dugog ćutanja, počeo da prebira po svom prljavom vešu i odlučio da progonjenim profesorima otvori vrata svojih amfiteatara. Dakle, odlučio je da se opere i provetri, da se ispegla i kao nevin nanovo priključi novoj generaciji boraca za ,,demokratiju i nacionalnu pravdu“ koji stupaju na vrata državnopartijskih funkcija i sinekura. Rezultat toga bila je Odluka o vraćanju u nastavu nastavnika koji su odstranjeni sa Fakulteta sedamdesetih godina, koju je Nastavno-naučno veće Pravnog fakulteta u Beogradu donelo na svojoj sednici održanoj 16. oktobra 1989. godine.[12]

Na osnovu te odluke Mihailo Đurić je vraćen na Pravni fakultet 1990. godine, a Kosta Čavoški i Aleksandar Stojanović 1991. godine. Međutim, Vojislav Koštunica je odbio da se vrati.[13] Stevan Vračar i

---

11 Mihailo Đurić, ,,Odbrana pred sudom“, *Iskustvo razlike: Suočavanje s vremenom,* str. 31.

12 Zapisnik sa XXII sednice Nastavno-naučnog veća Pravnog fakulteta u Beogradu, održane 16. oktobra 1989. god.

13 Tu svoju odluku on je obrazložio u svom pismu dekanu Pravnog fakulteta na sledeći način: ,,Tokom svih ovih godina Pravni fakultet je, osim časnih izuzetaka, od narečene 'hipoteke' stečene uklanjanjem više svojih članova imao ne male

Danilo Basta, koji nisu odstranjeni sa Fakulteta već samo iz nastave, vraćeni su u nastavu ranije, početkom osamdesetih godina. Andrija Gams i Ružica Guzina su prevremeno penzionisani, Branislava Jojić je svoju univerzitetsku karijeru nastavila u Mostaru, a potom u Kragujevcu.

Budući da je predmet Istorija političkih teorija u međuvremenu bio ukinut, Mihailo Đurić je u toku školske 1991/92. godine održao kurs na poslediplomskim studijama o evropskom duhu, a potom je penzionisan. Tako je okončana univerzitetska karijera jednog od najuglednijih i najznačajnijih profesora beogradskog Pravnog fakulteta, koji je svojim dragocenim delom obezbedio mesto u njegovom panteonu.

U celini posmatrano, delo i delatnost Mihaila Đurića svojevrsni su pledoaje za odgovoran, hrabar i principijelan angažman intelektualca u našem vremenu. Svojim knjigama i javnim nastupima on je postavio obrazac i meru takvog angažmana, sa težištem na autonomnoj principijelnoj poziciji, naglašenom ličnom stavu i na jedinstvu mišljenja, govora i činjenja. Oslobađajući nas jednoumlja, mnogih zabluda i predrasuda, lažne vere, loših autoriteta i pogrešnih alternativa, Đurić je učinio sve da njegovo delo dolazećim generacijama svetli kao putokaz.

6. – Osuda i izgon profesora Mihaila Đurića i ostrakizovanih profesora Pravnog fakulteta u Beogradu sedamdesetih godina XX veka predstavljaju beočug u dugom lancu sličnih, kako prošlih tako i budućih, drama-tragedija intelektualaca na ovim prostorima. Tu se zapravo, susrećemo sa velikom hipotekom srpske tradicije, koju će autonomni kritički intelektualci još dugo nositi kao krst na svojim leđima. Reč je o ostrakizmu intlelektualca u Srbiji – nepoverenju i najgorem mogućem odnosu prema najumnijim ljudima. Nekoliko godina kasnije, oštricu tog ostra-

---

koristi. Kako inače objasniti baš u vreme nepojmljivog pritiska i fakultetske 'golgote' tolike uspešne karijere nastavnika tog istog Fakulteta u svim područjima javnog života: u najvišim državnim organima, različitim partijskim forumima, na Univerzitetu, u diplomatskoj službi i međunarodnim organizacijama sa obe strane Okeana, posebno onima koje vode brigu o ljudskim pravima? Ili, kako drugačije razumeti bezbrojne pozive nastavnicima ovog Fakulteta da širom Jugoslavije ili pred međunarodnom javnošću tumače dublji smisao originalnih pravnih umotvorina kakve su, recimo, udruženi rad, slobodna razmena rada, delegatski sistem, samoupravno sporazumevanje i društveno dogovaranje i sl. Običnim karijerističkim interesima ove vrste bez većih napora se može objasniti dugogodišnje ćutanje na pravnom Fakultetu o zbivanjima početkom sedamdesetih godina. Ne sumnjam ni u to da će od današnje 'glasnosti' priličan broj fakultetskih nastavnika imati različite koristi, slične onima koje su imali tokom gotovo dve decenije dugog ćutanja o spornim zbivanjima na Fakultetu sedamdesetih godina“. (P. Nešić, ,,Ars politica“, *Intervju*, Beograd, br. 222, 8. decembar 1989, str. 17–18.)

kizma osetili su na svojoj koži nastavnici Pravnog fakulteta koji su se suprotstavili pogubnom i retrogradnom Zakonu o univerzitetu iz 1998. godine.[14]

Mada je čin vraćanja profesora Đurića i odstranjenih kolega na Pravni fakultet došao prekasno da bi zacelio duboke ožiljke u životu tih nastavnika i Fakulteta, da bi iskupio našu još sasvim neugaslu savest – on, ipak, ima širi principijelni značaj. Taj čin u našem vremenu dominacije nasrtljive političke moći i velikih apetita gladnih vlasti, u godinama nemira i moralnih posrtanja, probudio je veru da nisu porušeni svi mostovi koji nas povezuju sa velikim civilizacijskim tekovinama slobode mišljenja i autonomije naučnog rada; da još ima nade za čovekov uspravan hod, za jeretike i „kradljivce vatre". Najzad, povratio je samopouzdanje posrnuloj srpskoj inteligenciji, osnažio veru da sve dok ona bude imala jeretike koji će otvoreno i kritički saopštavati svoje mišljenje bez obzira na presiju vlasti, dotle će biti nade i za narod kome ta inteligencija služi.

A kao što je poznato, dok ima vere i nade – biće i čoveka i slobode, ili bar borbe za njih.

14 Sa Pravnog fakulteta je, pozivom na Zakon o univerzitetu iz 1998. godine, za samo četiri meseca, u periodu od septembra do decembra 1998. godine, odstranjeno sedam profesora i saradnika, a protiv dvostruko većeg broja izrečene su različite kaznene mere – od suspenzija do novčanih sankcija. Ukratko, gotovo četvrtina zaposlenih u nastavi na beogradskom Pravnom fakultetu postala je žrtvom kaznene politike koju je sprovodio tadašnji dekan-namesnik Oliver Antić. Reč je o nastavniku Pravnog fakulteta koga je pomenuti Momčilo Kurdulija izabrao za asistenta, ne na osnovu talenta i uspeha na studijama (prosečna ocena 8,29), već zbog „izuzetnih rezultata koje je ostvario u odstranjivanju nepodobnih profesora sa Fakulteta početkom sedamdesetih godina".